

A berhidai templom barokk oltárának restaurálása

Nem egyedülálló jelenség hazánkban, hogy egyes építészettörténeti vagy művészettörténeti emlékeinket, melyek európai viszonylatban is érdeklődésre tarthatnak számot, hazánkban nem ismerik. Sőt, néha szakemberek körében is alig tudnak róluk.

Ez a sorsa a Veszprém megyei Berhida község szerényen meghúzódo gótikus templomának is. Kevesen tudják azok közül, akiket útjuk arra vezet, hogy ez a kicsiny, de rendkívül jó arányú, gótikus stílusban épült templom hazánk egyedülálló építészeti emléke. Sz. Czeglédy Ilona tanulmánya részletesen ismerteti, hogy a XIII. században épült és a XIV. században kőboltozattal, kőfedélszékkal fedett templomhoz hasonló építészeti megoldás egyedül Franciaországban található.

A templom felett a történelem minden zűrzavara átviharzott. A középkor háborús pusztításoktól terhes századaiban gyakran a templom jelentett egyetlen menedéket a lakosságnak. A templomerodítás nyomait a feltárás itt is megtalálta. De lehetséges, hogy a kőfedélszék gondolatát is a szükség hozta létre. A támadók, ha másként nem bírtak el az ostromlottakkal, rájuk gyújtották a templomtetőt. Ennek megelőzésére született meg talán építője agyában a gondolat, hogy kőből alakítsa ki a templom tetőzetét.

Ez a megoldás megvédte a templomot a tűzvész pusztításától az utókor számára, de középkori oltárát vagy oltárait és eredeti berendezését nem tudta megvédeni sem a török pusztításával, sem a reformáció purifikáló tevékenységével szemben. A szentély oldalfalába beépített finom vonalú kő pastoforium arra enged következtetni, hogy egykor gazdagabb díszítésű gótikus oltár is állhatott a szentélyben. Az eredeti kőmenzát esetleg táblaszerű retábulum, de valószínűbb, hogy fa szárnyasoltár díszítette a kor általános oltárkialakítási szokása szerint.

A fa, bár egyik legősibb anyaga a művészeteknek, legkevésbé áll ellen az időnek, a nedvesség vagy rovarkártevők okozta rombolásnak. Középkori egyházművészetünknek, a gótikus és reneszánsz korszaknak számtalan fából készült műtárgya pusztult el. Egy részét a gyakorta előforduló templomtűzek hamvasztották el. Más része áldozatul esett a török hódoltság idején hazánkat pusztító seregek vallási fanatizmusának. A mohamedán vallás tiltja az emberábrázolást, ezért a törökök templomainkból eltávolítottak mindent, ami a szárnyas oltárokhöz tartozott.

Amit a törökök meghagytak, azt tönkretette a reformáció kora, vagy az ellenreformáció terjedése során tért hódító barokk. Az egyházi vezetők, kevés kivétellel, nem ismerték fel az előző korok alkotásainak művészi értékét, s a divatos áramlatok kedvéért kicseréltek mindent a templomokból, ami a régebbi

korokból maradt fenn. A templomok lovtárába, padlásra került műtárgyak feledésbe mentek. Végül eltűntek őket, vagy szétporladtak. Ha valamit mégis meghagytak az eredeti berendezésből, azt kegyes adakozók, vallásos csoportok adományából, legtöbbször azok laikus ízlése szerint, átfaragatták, átfestették. Egyszerű, hozzá nem értő mesteremberek, asztalosok, mázolók a régi, nemesen patinás felületeket lekapták és olajfestékekkel vagy vasos firnisz réteggel vonták be. Önkéntes igyekezetből vagy busás összegért véglegesen tönkretették régebbi korok művészeti értékeit, megsemmisítették azok formában és színeiben csodálatos összhanggal megkomponált alkotásait.

E rövid történeti áttekintés után vizsgáljuk meg tüzetesebben a templom mai oltárát. Összbenyomását tekintve provinciális későbarokk munka. Képe a Szent Kereszt felmagasztalását ábrázolja. Festője ismeretlen. Az oltárképet körülfogó keret felső részén levő címerszerű díszítmény kék mezőjében, arany festéssel, IHS betűk, alatta 1749-es évszám látható. (1. kép.) Az évszám előtt AP, utána CB betűk olvashatók. Ezek az oltár készítői nevének kezdőbetűi lehetnek. A kereten levő évszám nem bizonyítja az oltár keletkezésének idejét, márcsak azért sem, mert a történeti kutatás szerint a templomot 1759-ben foglalták vissza a katolikusok a reformátusoktól. Ebben az időben a templomnak oltára nem volt. A korábbi kőoltár, amelynek nyomát a műemléki kutatás alkalmával megtalálták, elpusztult. A fából készített oltárt kiegészíti a téglából felépített, vakolt és fehérre meszelt stípus.

Ha az oltárt részleteiben vizsgáljuk, nyomban szembe-

1. Címerszerű évszámos díszítmény (restaurálás előtt).
1. Wappen-artige Dekoration mit Jahresnummer (vor der Restauration).
1. Ornement en forme de blason avec millésime (avant la restauration).
1. Эмблема с изображением года (до реставрации).

2. Szent László szobra restaurálás előtt.
2. Die Statue von St. Ladislaus vor der Restauration.
2. Statue de St. László avant la restauration.
2. Статуя Ласло святого до реставрации.

3. Szent László szobra restaurálás után.
3. Die Statue von St. Ladislaus nach der Restauration.
3. Statue de St. László après la restauration.
3. Статуя Ласло святого после реставрации.

tűnik, hogy egyes részei között, így a levélindás faragványok és az egyes figurák kidolgozása közt nagy a különbség. Három — egymástól erősen elütő — felfogást találunk a figurális és ornamentális faragások kiképzésében. Az oltár két szélén elhelyezett királyszentek és az oltárkép mellett álló apostolok szobrai valószínűleg lényegesen korábbi eredetűek. A királyszenteket, valamint Péter és Pál apostolt ábrázoló nagyobb méretű, kb. 1 m magas szobrok a felső-magyarországi faragás XVII. század derekán kialakult későreneszánsz stílusát tükrözik. A páncélba öltözött Szt. László király szobra még sok tekintetben rokononást mutat a hasonló témájú későgótikus ábrázolásokkal. A felfelé keskenyedő test és a vállról lehulló köpenyredők is ezt mutatják. A test mozgása azonban már lendületesebb. Az energikus, magyaros jelleggel megformált fej-alkattal viszont a művész hazai szentire utal. (2—3. kép.) A másik, Sz. Istvánt ábrázoló szobor ruházatával és arcvonásaiban is magyaros jellegű. (4. kép.) Hogy eredetük korábbi, mint az oltár építése, azt a szobrok stílusán túl a faanyag nagyobb mérvű pusztulása is egyértelműen igazolja. A nagyszombati egykori egyetemi templom főoltárának legfelső orozmati fülkéiben álló királysobrok nagy hasonlóságot mutatnak ezekkel a figurákkal. A nagyszombati oltár keltezése 1640. A berhidai szobrokat feltehetően egy feleslegessé vált korbarokk oltárról ajándékozták az újra berendezett katolikus templom oltárához.

Az előbbi szobrokkal kb. azonos állapotban volt a két hasonló méretű, Péter és Pál apostolt ábrázoló figura. Igen mozgalmassá, kifejező szobor mindkettő, s nagy technikai gyakorlattal bíró, jó művészi felkészültséggel rendelkező munkájára utal. A test anatómiai arányai, a ruházat lágyan omló redői, a finoman mintázott és mégis erőt éreztető kezek, valamint az arcokon kifejezett egyéniség azt bizonyítják, hogy ezek a szobrok egy másik, nagyobb és művészileg egységesebb oltár részét képezték. Tehát úgy látszik, hogy ezeket az ott feleslegessé vált figurákat egy kisebb, kevésbé jelentős templom díszítésére használták fel — szerencsére — mindennemű változtatás vagy átfestés nélkül. (5—7. kép.)

A tabernakulum melletti fülkeszerű kiképzésben elhelyezett kb. 40 cm magas szobrok a barokk faragás jellegzetes formai kifejezését képviselik. A négy kisebb szobor faanyaga is erősen szúrógott volt, ezek mégis lényegesen jobb állapotban voltak az előbbieknél. Ez stílusukkal együtt későbbi, az oltáron feltüntetett időnek megfelelő eredetüket igazolja. (8—11. kép.)

4. Szent István szobra restaurálás után.
4. Die Statue von St. Stephan nach der Restauration.
4. Statue de St. István après la restauration.
4. Статуя Иштвана святого после реставрации.

5. Péter apostol szobra restaurálás után.
5. Die Statue des Apostels Petrus nach der Restauration.
5. Statue de l'apôtre Pierre après la restauration.
5. Статуя апостола Петра после реставрации.

6. Pál apostol szobra restaurálás előtt.

6. Die Statue des Apostels Paulus vor der Restauration.

6. Statue de l'apôtre Paul avant la restauration.

6. Статуя апостола Павла до реставрации.

7. Pál apostol szobra restaurálás után.

7. Die Statue des Apostels Paulus nach der Restauration.

7. Statue de l'apôtre Paul après la restauration.

7. Статуя апостола Павла после реставрации.

8—11. A tabernákulumon elhelyezett kisebb szobrok letisztítva, részbeni pótlással.

8—11. Die auf das Tabernakel gestellten Statuetten abgeputzt, zum Teil mit Ergänzungen.

8—11. Les petites statues du tabernacle, nettoyées, en partie complétées

8—11. Меньшие статуи, расположенные на дарохранительнице, очищенные и с восполненными пробелами.

Érdekes kérdés vetődik fel, ha az egyes apostol-szobrok fényképfelvételeit egymás mellé helyezzük. Úgy tűnik, mintha a kisebb szobrok a nagyobb méretű apostoloknak kicsinyített, de mozgalmasabb felfogásban készült másolatai lennének. Ennek magyarázatát csak úgy találhatjuk meg, ha ismernénk az oltár keletkezésének körülményeit. (L. 5. és 8., illetve 6. és 9. képeket.)

Az oltár harmadik és egyben legjellegzetesebb részét képezi az angyalok csoportja és az aranyozott levéldíszek. Az indás, leveles díszítmények, az oszlopok tetején levő két angyal, valamint a nyolc szárnyas angyalka és az angyalfejek egy vidéki műhely primitív, kedvesen naiv alkotásai. (12—14. kép.)

Az a tény, hogy az oltár fafaragásainak nagyobb részét ez a provinciális munka alkotja, mely összefoglaló keretet ad az előbbieken ismertetett szobroknak, mindennél meggyőzőbben alátámasztja azt a feltevést, hogy az oltáregyüttes több, helyben, időben és felfogásban egymástól eltérő részből tevődött össze.

Ha közelebről vesszük szemügyre a tabernákulum vagy az oszlopok lecsüngő levéldíszzeit, azonnal szembe-tűnik a barkácsolásszerű, darabos, elnagyolt formálás. A díszek 1—2 cm vastagságú hársfa lapokból készültek. A kontúrokat durván körülvágták, majd nagyol-

12. A jobb oldali oszlop angyalszobra restaurálás előtt.
 12. Die Engelstatue der rechtseitigen Säule vor der Restauration.
 12. Statue d'ange de la colonne droite, avant la restauration.
 12. Статуя ангела, расположенная на правой колонне, до реставрации.

Az oltár restaurálására a templom felújításakor az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából került sor. A Képzőművészeti Kivitelező és Iparvállalat a megbízás után a rendkívül rossz állapotban levő oltárt szakszerűen lebontotta és gondos csomagolásban 1963-ban budapesti restaurátor-műtermébe szállította. A szakszerű lebontást azért tartom fontosnak külön hangsúlyozni, mert a felújításra kerülő faműtárgyak a legtöbb esetben már válságos állapotban vannak. Hozzá nem értő lebontással jövőhatetlen kárt okozhatnak, vagy nagymértékben növelik a helyreállításhoz szükséges időt. A restaurálás munkáját a folyamatban levő többi munkák befejezése után 1965-ben kezdtük meg és 1966-ban fejeztük be.

E cikk terjedelme nem ad lehetőséget arra, hogy a restaurálás során felvetődött minden egyes kérdéssel külön foglalkozzam. Ugyanebből az okból lehetetlen felsorolni mindazokat a technikai és szakmai eljárásokat, melyek egy restaurálás sokoldalú és szerteágazó munkájának elvégzéséhez szükségesek. Így tanulmányomban csak a leglényegesebb feladatokat és szempontokat ismertetem. Rövid felsorolásban megkíséreltem, hogy általános tájékoztatást adjak az egyes részek állapotáról, a helyreállítási munkákról, az itt alkalmazott eljárásokról és anyagokról. Bevezetőben azonban még kitérek két gondolatra.

A fa műtárgyak restaurálása terén nemzetközi viszonylatban, így hazánkban sincs kialakult gyakorlat és egységes eljárás. Ugyanígy hiányzik a megfelelő szakirodalom, mely megbízható eljárásokat és recepteket közölne a munkák elvégzéséhez. Ha vannak is egyénileg kialakult, vagy egyes múzeumok műterméiben bevezetett és jól bevált eljárások, azok szélesebb körű ismertetésére a mai napig nem került sor.

A másik lényeges szempont, mely bizonyos mértékig összefügg a fenti hiányosságokkal az, hogy minden egyes műtárgy más-más követelményt támaszt a restaurátorral szemben. Meg kell találni minden műhöz a legkedvezőbb eljárást, s ez függ annak anyagától, állapotától, a művészi megjelenítés formájától és nem utolsósorban az alkotó mester által alkalmazott anyagtól, eljárásoktól. Érzelmi téren, technikai felkészültségben és művészi követelményekben egyaránt más feladatot jelent minden restaurálás. Egy paraszti kézműves által létrehozott műtárgy helyreállításánál merőben más megfontolásból kell kiindulni, mint például egy magas technikai és művészi tökéletességgel kivitelezett, egészében polichrom felületű alkotásnál.

A helyreállítási munkák megkezdése előtt tüzetesen megvizsgáltuk és felmértük az oltár állapotát. A vizsgálat eredménye lehangoló volt. A gombásodás és a rovarkártevők együttes pusztítása nyomán, valamint a templom falfelületein felszivárgó állandó nedvesség

13. Angyalkák csoportja restaurálás előtt.
 13. Gruppe von Engelchen vor der Restauration.
 13. Groupe d'angelots avant la restauration.
 13. Группа маленьких ангелов до реставрации.

ták. Az egészet enyves krétával bevonták és aranyozás után kovácsolt vasszegekkel felerősítették. A népi fafaragás-szerű díszek a festett márvány alapon előnyös hangsúlyt kapnak. Szakavatott szem számára azonban ez a faragótechnika többet is elárul (15. kép).

A népművészeti fafaragás azért tér el elsősorban a szakember munkájától, mert a primitív szerszámok, egyszerű faragó eszközök nem teszik lehetővé egy részletekben gazdag, lendületes vonalvezetésű munka elkészítését. Az oltár faragott díszei első pillanatban elárulják, hogy készítőjük vidéki fafaragó mesterember volt, aki kevés eszközzel, de annál nagyobb lelkesedéssel végezte a számára jelentős és megtisztelő feladatot. Bizonyosra vehetjük, hogy az ismeretlen mesternek ez az oltár nem volt egyetlen munkája. Részletesebb kutatással érdemes lenne működését és további munkáit is megismerni.

14. Az oltár-oromzat restaurálás előtt.
 14. Der Altergiebel vor der Restauration.
 14. Faite de l'autel avant la restauration.
 14. Верхушка алтаря до реставрации.

hatására az értékes kis barokk-kori oltár rendkívül elhanyagolt, siralmas állapotba került. Általános tapasztalat, hogy ha egy fából készült tárgy pusztulási folyamata eljut egy kritikus fokra, ezentúl ez a folyamat rohamosan felgyorsul és a műtárgyat a végső megsemmisülés fenyegeti. Az oltár faanyaga az általánosságban végzett első becslésnél ténylegesen nagyobb mértékben roncsolódott. A polichrom felületek jelentős része megsérült, illetve tönkrement. A korhadás a deszkamezők egyes részeit teljesen tönkretette. A mezők más részét és a szobrok belsejének faállományát helyenként a rovarok lisztszerű porrá őrölték. A nagymérvű pusztulásnak legfőbb oka, hogy az anyagban végbement végzetes folyamatot a laikus szemlélő számára semmiféle külső jel nem árulja el. Nem tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy a felületeket borító aranyozás és festés alatti kréta alap helyenként felpattogzik és leválik, vagy mind nagyobb kupacokat alkot a szűjáratokból kipergő furatliszt, a rovarok kérérlhetetlen roncsoló tevékenységének beszédes bizonyítéka. Ezáltal nemcsak a fa anyaga, hanem ennek romlása következtében az ezt borító festékréteg is ki van téve a pusztulásnak. Gyakran a felületen még alig látszik nyoma a pusztulásnak, és a szobor belsejében már alig van ép farost. Különösen a végtagoknál, a fa teljesen felőröldik. Csak a külső kréta- és festékréteg fogja egybe, míg egy napon a legkisebb érintésre letörik és szétporladva megsemmisül. (16. kép.) E rovarok a kopogó bogarak fajtájához tartoznak. Álcáik a fa belsejét támadják meg. A szobrok általában hársfából készítették és ez a fa különösen kedvelt otthona a kopogóbogaraknak. Leggyakoribb fajtái az *Anobium perlinex*, a „halál órája” (*Anobium punctatum*), az *Anobium domesticum*, az *Anobium marginatum*.

A rovarkártevők ellen nemzetközileg is leghatásosabbnak ismert módszer jelenleg a gázzal való fertőtlenítés. A különböző mérgező folyadékokkal való ecsetelés vagy injektlálás párolgásával, vagy a felület érintésével súlyosan veszélyeztetni a restaurátor egészségét, ugyanakkor a legkörültekintőbb és legalaposabb munka sem nyújt biztosítékot arra, hogy az oldat a faanyag belsejének minden részét átjárja. Így a legkisebb fertőző góc, néhány lárva életben maradása a fertőzés folyamatát újra megindítja. A műtárgy pusztulása rövid időre megszakad, majd újult erővel folytatódik.

Gázos fertőtlenítésnél a tárgyat légmentesen elzárt, speciálisan erre a célra szolgáló kamrába helyezik, vagy légmentesen elzárható helyiségbe teszik. A helyiség levegőjét pontosan meghatározott töménységben gázzal telítik. A levegőnél súlyosabb gáz a helyiségben levő műtárgy legkisebb repedéseibe és szűjáraiba is behatol. A szűjákat a fában bonyolult, összefüggő labirintust alkot, a rovar táplálkozás közbeni állandó vándorlása következtében. Ezt a labirintust a gáz teljesen átjárja és elpusztítja a járatokban élő álcákat

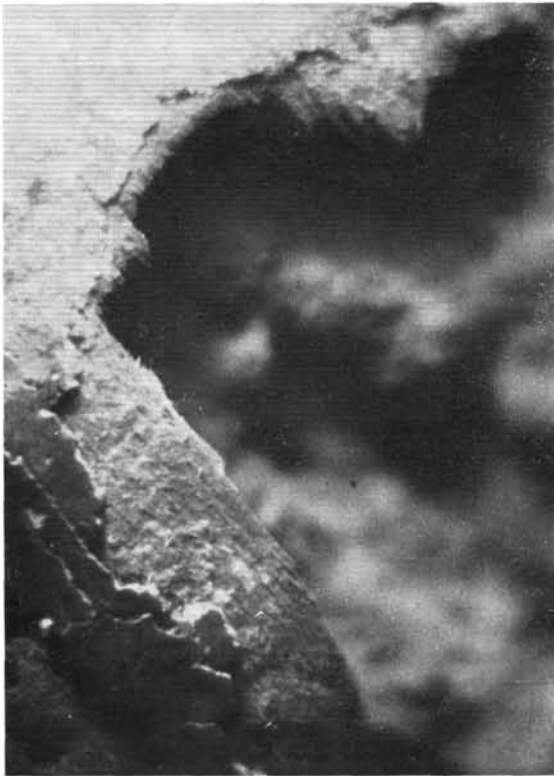
15. Részlet a márványozásról és ornamentikából tisztítás után.
 15. Teile der Marmorierung und der Ornamentik nach der Reinigung.
 15. Détail de la marbrure et de l'ornementation après le nettoyage.
 15. Часть мраморации и орнаментики после очистки.

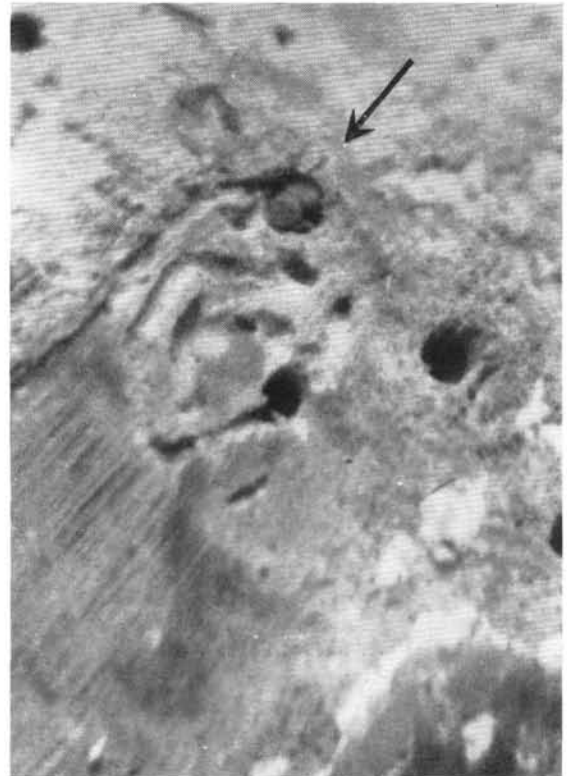
és petéket is. Az eljárás hatását híven tükrözi a fényképfelvétel. A gáz folytató hatására a rovar a járat belsejéből menekülni igyekezett. Eljutott a fa felületéig itt azonban végleg elpusztult. (17. kép.) A részekre bontott oltárt a budapesti „Kőjál” telepén methylobromid-gázzal fertőtlenítették.

A fertőtlenítési eljárás megválasztása után a másik döntő feladat a konzerválás módjának, anyagának megválasztása volt. A gyakorlatban többféle, régebbi vagy újabb eljárást

16. Szúrágás és levált krétalap erősen felnagyított képe.
 16. Stelle vom Holzwurmagen und abgetrennte Kreidegrundlage in starker Vergrößerung.
 16. Image très agrandie de la vermoulure et du blanc détaché.
 16. Сильно увеличенная фотография, изображающая фрагмент, источенный жучком, и отошедшая меловая основа.

17. A gázosításnál elpusztult szű erős nagytásban.
 17. Ein beim Vergasen getötetes Holzwurm in starker Vergrößerung.
 17. Ver du bois détruit par le gaz (fort agrandi).
 17. Жучок, уничтоженный при обработке газом в сильном увеличении.

alkalmaznak, a műtárgy méreteinek, anyagának, vagy rendeltetésének megfelelően nem utolsósorban a restaurátor egyéni meggyőződése szerint. Régebben timsóoldat, víz-üveg, de főleg enyv volt a preparálásra felhasznált anyag. Később lenolajjal, olvadt állapotban viasszal, paraffinnal itatták át a műtárgyakat. A korszerű eljárásoknál gyanta vagy műgyanta oldatokat alkalmaznak. A régebbi eljárásokat különböző hátrányaik miatt ma már nem igen alkalmazták. Kémhatásuk folytán megtámadják a polichrom felületeket, vagy a telítés során túlságos mértékben megnövelik a tárgy fajsúlyát, a szerkezeti részekre nagyobb teher hárul, ezzel veszélyeztetik az oltár tartósságát, épségét. A lenolajjal való telítés megváltoztatja a festés színeit és árt az aranyozott felületeknek. A több helyen alkalmazott műgyantás, poliészteres származékokkal való telítést is elvetettük. A műanyagok minden tulajdonságát még nem ismerjük. Nem tudjuk, hogy néhány évtized múlva a környezet hatására miként reagálnak és milyen káros hatások érhetik a műtárgyat ezeken keresztül.

Legcélszerűbbnek látszott a szeszen oldott gyantás telítés alkalmazása. A fa állapotának megfelelő arányban változtatva az oldat töménységét, injekciós tűk segítségével vagy ecseteléssel telítettük a faanyagot. Az így kezelt faanyag az eredeti teherbírást megközelítő tulajdonságokkal rendelkezik. A gyantaoldat beszívódik a korhadt anyag rostjai közé, kitölti a szűrésnyílásokat és összeragasztja, megerősíti a fa szétporladt belsejét. A telítés során előálló súlygyarapodás nem haladja meg jelentősen az ép, egészsé-

ges fa fajsúlyát. Ezért a berhidai, vagy annál nagyobb méretű műtárgynál sem okoz statikai problémát.

A nyersen maradt felületeket, melyeket nem fedett krétaalap, a telítés után bemérgeztük és hígított nitrolakkal vontuk be, hogy a levegőtől elzárjuk. A szúrágások helyét színezett nitrolakkos kittel bespatulyáztuk.

Harmadik lényeges feladat volt megállapítani, hogy a márványozott felületeket milyen technikával készítették, az alapozáshoz és a festéshez milyen anyagokat használtak fel, a festett és aranyozott felületeket mivel rögzítették és végül az eredeti felületeket milyen anyagokkal vonták be újra a későbbiek során. Megállapítottuk, hogy az eredeti festéshez tojástemperát használtak, az ebben a korban általánosan alkalmazott gyakorlat szerint. A festés és aranyozás alá a felületeket a szokásosnál kissé keményebb, enyves, gipszes kréta-alappal vonták be. A kész, színezett, aranyozott felületeket szintelen ún. fehér sellakk alkoholos oldatával rögzítették.

Az eredeti festést a századok folyamán firnisszel, kencevel több rétegben átmázolták, anélkül, hogy a korábbi rétegeket előzőleg szakszerűen letisztították volna. Ennek eredményeként a festett felületeket mindenütt vastag, a színeket felismerhetetlenségig fedő réteg borította. A kence, por és korom keverékéből álló rétegek letisztításához olyan vegyi anyagokat kellett alkalmazni, amelyek az erősen rászáradt rétegeket feloldják és a festést az eredeti felületekig megtisztítják, ezzel szemben a vízre, nedvességre érzékeny temperafestést nem oldják, színét nem változtatják meg a

legkisebb mértékben sem és a laparannal bevont felületeket sem támadják meg. Hosszas kísérletezés után, minthogy hatásos oldószernek bizonyult, eredményesen használtuk a festett felületek tisztításához metanol – benzol és terpentin megfelelő arányú keverékét. A márványozott vagy festett felületeket igyekeztünk eredeti mióvltukban megőrizni, ezért a rátapadt por- és kenceréteget gondos, hosszantartó alapossággal több rétegben tisztítottuk le az eredeti festésig. A letisztítás után előtűnt a színesen, szépen festett, többféle mintájú márványozás. A nagy mezőket rózsaszín, az oszlopokat kék, a párkányokat vörös ecset-technikával készült, márványt utánzó festés díszíti. (Itt jegyezzük meg, hogy a tisztításnál használt fenti robbanásveszélyes és erősen mérgező hatású anyagok körültekintő óvatosságot és állandó szellőztetési lehetőséget követelnek a munka folyamán!)

Az aranyfűsttel bevont felületek tisztítása jelentette a legnagyobb gondot. A laparannal fedett részek tisztításához legjobban bevált szerként denaturált szesz, terpentín és lenolaj keverékét használtuk.

A helyreállítás jelentős részét kitevő konzerválási és tisztítási munkák után a szerkezeti részeket kazeinenyves újraenyvezéssel, facsapokkal megerősítettük. A tönkrement, elkorhadrt részeket pótoltuk. A szobroknak a szű által felőrölt, egyes hiányzó részeit csappal felerősített hársfával kiegészítettük. Az OMF-fel történt megbeszélés alapján a szobrokról hiányzó kezeket, melyekről dokumentáció nem állt rendelkezésre, vagy összehasonlításra nem volt lehetőség, nem pótoltuk. Négy kis angyalfigurát, nyilván későbbi időben, hozzá nem értő ügybuzgalomból teljes egészében ízléstelen, rózsaszín olajfestékkel festettek át. Ezeket a kréta-alapig letisztítottuk és az eredeti eljárás szerint újra színeztük. Általános követelmény volt munkánkkal szemben, hogy az oltár összbenyomása a restaurálás után se változzék meg, az állagmegővés és a sérült felületek kiegészítése ne menjen az eredetiség rovására.

A fent felsorolt munkák elvégzése után került sor az aprólékos, gondos munkát igénylő befejező műveletekre. A sok helyen feltáskásodott, megrepedezett kréta-alapot az eredeti felületek megmentése érdekében

ragasztó anyaggal aláinjekcióztuk, levasaltuk. A hiányzó kréta alapot az eredeti alapnak megfelelő összetételben pótoltuk. A nedvesség miatt elkorhadrt felületeken kívül különösen szembetűnő volt a kréta-alap pusztulása a szobrok ruhadredőinek kiálló felületein.

A kréta-alappal kiegészített felületeket száradás után lecsiszoltuk és a megmaradt felületekkel összhangban, az eredetivel megegyező festékekkel átfestettük. Az aranyozott felületeknél történt kiegészítéseket, pótlásokat az OMF. kívánságának megfelelően nem aranylappal, hanem az arany tónusának megfelelő okkersárga temperával vontuk be. A festett és aranyozott felületeket zaponlakk védőréteggel fedtük. A restaurálás befejezése után az oltárt visszaillesztettük és eredeti helyére újra felállítottuk. (18. kép.) A restaurálás alatt álló oltárkép helyére ideiglenesen tompazöld drapériát helyeztünk.

Az oltár felállításánál nyújtott sokoldalú segítségért ezúton mondok köszönetet Falussy Józsefnek, a kis templom lelkes gondnokának.

Az elmúlt évszázadok során, szinte napjainkig, faműtárgyaink értékét néhány lelkes, hozzáértő művészettörténészen, szakemberen kívül alig becsülték. A legutóbbi évek során jelentős és örvendetes fordulatot tapasztalhatunk e területen. A kicsiny, falusi mesteremberek által készített naiv alkotástól kezdve a nagy székesegyházak pompázatos és monumentális oltáráig valamennyi kultúránk hirdetője és az egyetemes és magyar művészettörténet szerves része.

Ezt a felismerést igazolja az OMF munkatársainak lelkes munkája, melyet a faműtárgyak állapotának felmérése és megmentése érdekében végeznek. Ezt bizonyítják azok a jelentős összegek is, amelyeket e célra fordítanak.

Bleicher Nándor

Das Restaurieren des Barock-Altars in der Kirche von Berhida

Der in dem 13. Jahrhundert gebaute heutige Altar der frühgotischen Kirche ist eine spätbarockisch-provinziale Arbeit.

Auf dem Wappen-Zierat des Rahmens sind die Zeichen 1749, AP, CB und IHS zu lesen. Der Erzeuger ist unbekannt. Die figuralischen und ornamentalischen blattränkigen Holzschnitzereien spiegeln drei voneinander abweichende Auffassungen.

Die vier grösseren Figuren: die Statuen der Heiligen Könige und die Statuen von den Aposteln Petrus und Paulus sind Werke in spät-Renaissance Stil oberungarischer Auffassung aus dem 17. Jahrhundert. Dem Materiale und Stil nach sind sie ein Jahrhundert jünger als der Altar.

Die vier kleineren Statuen (zirka 40 cm) mit einer schwunghaften Draperie-Behandlung vertreten den charakteristisch formellen Ausdruck der Barock-Schnitzerei.

Die dritte und eigenartigste Gruppe des Altars bilden die Engel und die vergoldeten blattränkigen Zierate. Eine

naiv-primitive volkstümliche Schnitzerei welche die Zusammenstellung einfaßt.

Das Restaurieren des Altars wurde in den Jahren 1965—66 in Budapest ausgeführt. Die Desinfizierung wurde mit Methylbromid durchgeführt, die aufgelagerte Staub-, Ruß- und Firnissschicht mit einer Metol-Benzol-Terpentin-Mischung abgeputzt, zur Reinigung der vergoldeten Fläche wurde eine Mischung von Terpentin-denaturiertem Spiritus und Leinöl benützt. Das Holzmaterial wurde mit in denaturiertem Spiritus aufgelöstem Harz durchgetränkt, der beschädigte Grund nachgeholt, die Malerei und Marmorierung ergänzt, die beschädigte Stelle der Vergoldung mit Okker-Farbe gemalt, die ungemalten Flächen wurden mit einer dünnen Nitro-Lösung überzogen.

Die vergoldeten bemalten Flächen mit einem schützenden Lack (Zapponlack) fixiert und nach der Restaurierung wurde der Altar an seiner originellen Stelle aufgestellt.

Nándor Bleicher

La restauration de l'autel baroque de l'église de Berhida

L'autel de l'église, construite au XIIIe siècle en style gothique rayonnant, est un ouvrage provincial en baroque fleuri. Dans l'écusson du cadre on lit: 1749, AP, CB et IHS. Son maître est inconnu. Dans les sculptures en bois figurées, ornamentales et fleuronées nous trouvons trois conceptions dissemblables.

Les quatres grandes figures — statues des saints rois, des apôtres Pierre et Paul — sont du XVIIe siècle, du style Renaissance tardive, dans la conception de la Haute-Hongrie. A juger d'après l'état de leur matière et leur style, elles sont antérieures d'un siècle à l'autel.

Les quatre petites statues (de 40 cm environ) représentent l'expression de forme caractéristique à la sculpture en bois baroque, avec un mouvement fougueux des draperies.

Le troisième — et le plus caractéristique — groupe de l'autel est formé d'anges et de rinceaux aux feuilles dorées. Oeuvre naïve, primitive, accusant la sculpture populaire, elle donne un cadre aux statues.

La restauration de l'autel a eu lieu à Budapest en 1965 et 1966. Sa désinfection à gaz a été opérée au méthylbromure. Nous avons enlevé le dépôt de poussière, de suie et la couche de vernis avec une mixture de méthylène-benzol-térébenthine.

Pour nettoyer les surfaces dorées, nous avons employé un mélange de térébenthine, d'alcool à brûler et d'huile de lin. Nous avons imbibé la boiserie de résine dissoute dans de l'alcool à brûler. Nous avons réparé le fond endommagé avec de la craie gommée, et complété la peinture et la marbrure. Nous avons repeint la dorure endommagée en ocre, et induit les surfaces sans peinture avec du colloïd diluée.

Nous avons fixé les surfaces dorées et peintes avec de l'enduit (laque zappon).

Après sa restauration, nous avons remis l'autel à sa place originale.

Nándor Bleicher

Реставрация алтаря берхидайской церкви в стиле барокко

Алтарь раннеготической церкви, построенной в XIII веке, сделан в стиле барокко и является плодом провинциального мастерства. На украшенной гербом раме видны надписи: 1749, AP, CB и IHS. Мастер неизвестен. В резьбе отмечаются резко отличающиеся друг от друга стили в исполнении фигуральной и орнаментной резьбы.

Четыре большие фигуры: короли-святые, апостолы Петр и Павел — работа XVII века в стиле позднего ренессанса в его венгерском варианте. Судя по состоянию материала и стилю, они были сделаны на столетие раньше алтаря.

Четыре меньшие статуи (примерно 40 см.) представляют собой типичные формы резьбы по дереву в стиле барокко. Самую характерную группу представляют ангелы и крылатые фигуры, украшения из резьбы в форме лозы и листьев. Эта резьба, отражающая наивный, примитивный народный вкус, служит обрамлением для скульптурных групп.

Реставрация алтаря была произведена в 1965—66 гг. в Будапеште. Дезинфекция была произведена метил-бромидом. Слой пыли, сажи и фирниса был удален при помощи смеси из соответствующих пропорций метола, бензола и терпентина. Для очистки позолоченных поверхностей использовали смесь из терпентина, спирта-денатурата и льняного масла. Дерево было пропитано растворенной в спирте-денатурате канифолью. Поврежденные места были заполнены смесью мела с клеем, была восполнена роспись и марморация. Места, где сошла позолота, были покрашены охрой. Непокрашенные места были покрыты жидким раствором азотной кислоты. Позолоченные, крашенные места покрыли слоем защитного лака.

После реставрации алтарь был водворен на прежнее место.

Нандор Блейхер